

Interferenssi ja transferenssi vanhoissa virsikäännöksissä

Irmeli Helin
Turun yliopisto

Abstract

Throughout history, translation has been among the most important methods for creating a new, standardized written language. Translating from various source languages has provided tools for shaping the grammatical structures and lexical norms of the target language. On the other hand, the transfer process has unavoidably resulted in SL interferences on the morphological, syntactic or lexical levels. Interference was probably particularly common when the target language lacked standardization, which was the case with the early translations of Christian texts such as Biblical and liturgical texts and hymns. In this paper, the author analyzes a 4th-century Latin hymn, *Te Deum laudamus* by Ambrosius, and its eight Finnish and five German translations from the 16th through the 20th centuries, as well as one Swedish translation from the 16th century. The aim is to discover whether there were cases of the different types of interference in the oldest translations that were subsequently reformulated in the retranslations. If SL interference was still present in the retranslations, it was further investigated whether the linguistic phenomena concerned have become part of standardized target language as transference, or whether they have only been preserved in the hymns to give them an archaic touch.

Keywords: interference, transference, retranslation, translation of hymns
Avainsanat: interferenssi, transferenssi, uudelleenääntäminen, virsien kääntäminen

1 Johdanto

Olen jo joidenkin vuosien ajan tutkinut Jaakko Finnon vuonna 1583 julkaiseman ensimmäisen suomalaisen virsikirjan käännösvirsiä, erityisesti suoraan tai välikielen kautta saksasta suomennettuja. Niistä on vuoden 1986 nykyvirsiä vielä jäljellä 34 historian saatossa maailman muutoksia uhmannutta virttä, joista 27 saksalaista alkuperää olevaa, loput lähinnä ruotsalaisia, kaikki toki uudelleenäännetyjä ja muokattuja nykykäyttäjää varten. Nämä kaikki 27 virttä ovat säilyneet myös moderneissa saksalaisissa virsikirjoissa. Vertailumateriaalina olen käyttänyt vastaavista virsikirjan osastoista löytynyttä 34:ää saksalaista ja 34:ää suomalaista nykyvirttä, joskin pääosa julkaisuistani on tähän saakka käsitellyt historiallisia virsikerrostumia. (vrt. Helin 2008, 2009 ja esim. Jenny 1985: 12–14.)

Tähän artikkeliin olen valinnut tarkastelun kohteeksi yhden kaikkein vanhimpiin kuuluvan latinankielisen virren, *Te Deum laudamus*, ja sen vanhoja ja uusia suomennoksia, saksannoksia ja ruotsinnoksen.

Tarkoitukseni on tarkastella käännöksissä näkyviä lähtö- tai välikielen välittömiä (*interferenssi*) ja pitkäkestoisia (*transferenssi*) vaikutuksia kohdekieleen siinä määrin kuin se tämän lyhyen artikkelin ja muutaman esimerkin puitteissa on mahdollista.

2 *Te Deum laudamus*: Ambrosiuksen kiitosvirsi ja sen käännökset

Te Deum laudamus on itse asiassa hyvin vanha käännös sekin. Alkujaan tämä kristittyjen vanha virsi on ollut kreikankielinen, ja sen lienee kirjoittanut piispa Niketas Remesianalainen, joka eli luultavasti vuosina 335–414. Latinankieliset sanat virteen laati 300-luvulla Milanon piispa Ambrosius (333–397), jonka mukaan virsi on saanut nimensä. Virressä ei ole loppusointuja vaan se on suorasanainen ja psalmilaulun tapaan säeparillinen. Laulu on kaikkiaan kolmiosainen: Ensimmäinen osa ylistää Jumalaa ja päättyy Pyhän Kolminaisuuden ylistykseen (*Te per orbem terrarum sancta confitetur ecclesia, patrem immensae maiestatis, venerandum tuum verum unicum filium, sanctum quoque paracletum spiritum*), toinen osa puolestaan on kristologinen eli Kristusta, Kunnian Kuningasta ja Isän ainoa Poikaa ylistävä (*Tu rex gloriae Christus, tu patris sempiternus es filius*), ja kolmas osa on tarkoitettu päivittäiseksi rukoukseksi (*Per singulos dies benedicimus te, et laudamus nomen tuum*). (vrt. myös Väinölä 2008.)

Tutkimusmateriaalissani on tämän latinankielisen lähtötekstin lisäksi kaikkiaan kahdeksan suomennosta, viisi saksannosta ja yksi vanha, Suomessa Lutherin versiosta tehty ruotsinno. Materiaali ja mahdolliset lyhenteet on koottu taulukkoon 1.

Taulukko 1. Tutkitut virret

Latinankielinen lähtöteksti			
Ambrosius (333–397): <i>Te Deum laudamus</i> (Hallio 1936: 539)			
Suomennokset		Saksannokset	
1)	<i>Agricolan rucouskirja</i> 1544 (s. 193)	1)	Baltasar Resi: <i>Te Deum Laudamus</i> . Herr Gott dich loben wir (<i>Eyn Enchiridion</i> 1525: virsi CXXII)
2) ja 3)	<i>Jaakko Finnon virsikirja</i> 1583: - Ambrosiuxen ia Augustinuxen Kijtosvirsi - Se Sama Rimixi techty (Lempiäinen [toim.] 1988: 182–186)	2)	Martin Lutherin saksannos vuodelta 1529 (Hallio 1936: 542)
4)	Elias Lönnrotin suomennos vuodelta 1872 (Hallio 1936: 546)	3)	<i>Evangelisch-Lutherisches Gesangbuch für Kirche, Schule und Haus</i> 1892, virsi 20
5) ja 6)	<i>Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja</i> 1938, virret 394 & 395 (VK 1938)	4)	<i>Evangelisches Kirchengesangbuch</i> 1981, Das Tedeum, virsi 137 (EKG 1981) ¹
7) ja 8)	<i>Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja</i> 1986, virret 320 & 321 (VK 1986)	5)	<i>Evangelisches Gesangbuch</i> 1994, virsi 191
		Ruotsinno Tehty Lutherin versiosta Suomessa ennen vuotta 1559 (Hallio 1936: 543)	

Mikael Agricola suomensi Ambrosiuksen kiitosvirren rukouskirjaansa (1544), ja Finnolta siihen on kaksi suomennosta (1583), toinen suorasanainen eli Agricolalta lainattu käännös, toinen Finnon itsensä Lutherin loppusoinnallisen saksannoksen mukaisesti sepittämä. Nykyisessä suomalaisessa virsikirjassakin virrestä on kaksi versiota; niistä toinen pohjautuu Elias Lönnrotin, toinen Lars Stenbäckin suomenokseen, joista molemmat ovat 1800-luvulta. (Väinölä 2008: 337–338.) Samoin jo vuoden 1938 virsikirjassa oli virrestä kaksi suomennosta. Myös käsiini saamassani saksankielisessä, Latviassa painetussa virsikirjassa vuodelta 1892 versioita on kaksi, virret 19 ja 20, joista olen analyysiini kuitenkin ottanut vain toisen (nro 20).

3 Interferenssi ja transferenssi

Interferenssi ja transferenssi ovat kielten keskinäisen kontaktin kautta syntyneitä ilmiöitä, joita on tähän saakka tutkittu sekä kontrastiivisessa lingvistiikassa (esim. Luukkainen 1982) että kaksikielisyyden tutkimuksessa, mutta vasta aivan viime aikoina käännöstieteessä (esim. Enell-Nilsson 2008 ja Ylinen-Rauscher 2012), jonka piiriin ne ehdottomasti kuuluvat. Niitä voisi verrata toisiinsa taulukon 2 mukaisesti:

Taulukko 2. Interferenssi ja transferenssi

Interferenssi	Transferenssi
<ul style="list-style-type: none">• Synkroninen ilmiö• Satunnaiset lainaukset, ”lipsahdukset”, yllättävät rakenteet (esim. anglismit, svetisimit jne.)• Kieleen ja kielenkäyttöön negatiivisesti vaikuttava ilmiö, joka rikkoo kohdekielen normeja• Tutkimuskohteita: esim. ”väärät ystävät” (<i>faux amis</i>) ja kaksikielisyyden	<ul style="list-style-type: none">• Diakroninen piirre• Vakiintuneet lainasanat, käännöslainat ja rakenteelliset lainat• Kielenkäyttöön aikojen kuluessa rakentavasti vaikuttanut ja normittunut ilmiö• Tutkimuskohteita: yhtäläisyyksien syntyminen eri kielissä sekä käännösten että kielikontaktien kautta.

Keskiajan ja uuden ajan alun kääntäjät loivat vähitellen normittuvan kirjakielen niin suomeen, ruotsiin kuin saksaan. Työssään he eivät voineet tukeutua kieliopillisiin sääntöihin käännöstieteellisistä käsityksistä puhumattakaan. Lähtökieli vaikutti vahvasti heidän käännöksiinsä niin fonologisella, ortografisella ja leksikaalisella kuin syntaksinkin tasolla. Käännöksiin jäi siis interferenssiä. Osa näistä kohdekieleen kuulumattomista kielen piirteistä hävisi tai korjattiin jo hyvinkin pian, mutta osa jäi elämään ja on säilynyt teksteissä meidänkin päiviimme saakka. (vrt. Helin 2012.) Näistä voidaan puhua transferenssi-ilmiöinä eli pysyvästi kielen rakenteeseen vaikuttaneina piirteinä, jotka syntyivät alun perin kääntäjän ”lipsahduksesta” tai tarpeesta täyttää kohdekielessä ollut aukko lähtökielen rakenteen tai leksikon avulla. (ks. esim. Luukkainen 1982.)

Seuraavassa analysoin tekstimateriaalia ja siihen sisältyvää interferenssiä ja transferenssia ensin morfologian ja syntaksin kannalta, sitten leksikaaliselta kannalta. Pohdin myös, ovatko mahdolliset transferenssin piirteet säilyneet myös yleiskielessä vai vain vanhahtavassa virsien kielessä. Esimerkkien oikeinkirjoitus noudattaa pääsääntöisesti alkuperäisen tekstin kirjoitusasua; saksalaisissa esimerkeissä käytetään kuitenkin EKG 1981:n kirjoitusasua, kun kyse on pelkästään ortografisista muutoksista.

4 Analyysi

4.1 Morfologis-syntaktinen analyysi

Vanhoissa käännöksissä kieliopillista interferenssiä on erityisesti määräisyydessä, prepositiorakenteissa vs. sijamuodoissa, relatiivilauseissa, verbinmuodoissa ja sanajärjestyksissä. Seuraavassa katsotaan joitakin niistä tarkemmin.

4.1.1 Artikkelit ja määräisyys

Latinalle ja suomelle on yhteistä se, ettei niissä ole määräisiä eikä epämääräisiä artikkeleita, vaan määräisyyden aste osoitetaan sijamuodolla. Saksassa ja ruotsissa artikkeleita sen sijaan on, ja tämänkin virren varhaisissa suomennoksissa esiintyvät artikkelisanat voidaan siten määrittellä interferenssiksi, joka on syntynyt joko niin, että teksti on käännetty saksan tai ruotsin kautta tai siten, että saksan tai ruotsin kielioppi on vaikuttanut suomentajan, esim. Agricolan, kieleen, vaikka käännös sinänsä on tehty suoraan latinasta.

Virren 2. säkeistön *Te per orbem terrarum sancta confitetur ecclesia* -säkeessä maailmanlaajuinen (*per orbem terrarum*) seurakunta (kirkko, *ecclesia*) on kaikissa käännöksissä saksannettu muotoon *die ganze werte Christenheit... auf Erden* ja ruotsinnettu (1559) *Och then werdiga Christenheet i werlden*, eli kummankin kielen morfologianormien mukaan. Agricola (1554) puolestaan on liittänyt suomennokseen ”norminvastaisen” artikkelin *Se pyhe seuracunda maailmasa*, samoin Finno (1583) suorasanaudessa suomennoksessaan *Se pyhä seuracunda ymbäri mailman*, mutta jättänyt sen pois riittämässään versiossa *Sinua Christicund tunnusta / Coco maacunda mös iulista*. Myöskään myöhemmissä suomennoksissa ei artikkelia enää esiinny (esim. *Ja kristikunta kautta maan sinulle kantaa kiitostaan*, VK 1986: 320), joten ensimmäisten kohdalla kyse on ollut interferenssistä, ei pysyvästä käännöksen aiheuttamasta ilmiöstä.

Epämääräisestä artikkelista voisimme ottaa esiin 3. säkeistön lopusta latinan säkeen *Judex crederis esse venturus*, joka on kaikissa saksalaisissa versioissa käännetty tarkasti muotoon *Ein Richter du zukünftig bist*. Ruotsinnoksessa on sen sijaan käytetty relatiivirakennetta *Tw warder allt thet dömande, som dödht finnes och lefvande*, sekä futuuria, johon palataan vielä myöhemmin. Agricola ei ole suomennoksessaan käyttänyt epämääräistä artikkelia, Finnon suorasanaudessa suomennoksessa se sen sijaan esiintyy: *Sinä mös vscotan tuleuan ydhexi duomarixi*. Sekä Finnon riimillisessä että kaikissa myöhemmissä suomennoksissa on tässä kohdin käytetty eri verbimuotoja substantiivin sijaan: *domitzeuan* (Finno 1583), *tuomitset* (Lönnrot 1872; VK 1938: 394; VK 1986: 321), *tuomitaan* (VK 1986: 320).

Kiinnostavaa määräisyyden kannalta on myös 3. säkeistön puolivälin säe *credentibus regna coelorum*, johon saksannoksissa on lisätty vahvistava indefiniittipronomini *all(e): und all Christen zum Himmel bracht* (EKG 1981: 137). Ruotsintaja on valinnut morfologisen määräisen muodon *Och Christrogna till himmels fördt*. Sen sijaan Agricola ja häntä lainannut Finno ovat osoittaneet määräisyyden demonstratiivipronominilla: *auasit Taijuahat nillen wscouaijsten* (Agricola 1544) ja *ia auasit taiuan nijlle vskouaisille* (Finno 1583). Finnon riimityksestä ja myöhemmistä versioista pronomini on interferenssinä jätetty pois ja *uskovat* korvattu *uskolisisil, omilles* (Lönnrot 1872), *uskovillesi* (VK 1986: 321) tai kokonaan muilla rakenteilla.

4.1.2 Prepositiorakenteet vs. sijamuodot

Germaanisten kielten prepositiorakenteet kääntyvät vielä nykyäänkin herkästi postpositiorakenteiksi suomen ominaisten sijamuotojen sijaan. Esimerkkivirren ensimmäisen säkeistön *incessabili voce proclamant* ('lakkaamatta') on säännöllisesti saksannettu adverbilla *immer*, kun taas Agricola on käyttänyt postpositiorakennetta *ilman loppu* (vrt. saksan *ohne Ende*), ja Finno on suorasanaudessa suomennoksessaan vielä vahvistanut postpositiorakennetta (*ilman lackamat*) mutta jättänyt postposition pois riittämättään versiosta. Myöhemmät suomennokset ovat postposition sijasta käyttäneet 3. infinitiivin abessiivimuotoa *lakkaamatta* (Lönnrot 1872; VK 1986: 320) tai adverbija *ainian* (VK 1938: 395) ja *iäti* (VK 1986: 321) sekä predikaattiverbin negaatiota *ei lakkaa* (VK 1938: 394). Korpuksessa olevasta ruotsinnoksesta "loputtomuus" on jätetty kokonaan pois.

Tyypillisempiä esimerkkejä prepositiorakenteiden korvaamisesta suomen postpositiolla sijamuodon asemesta ovat myöhemmin 5. säkeistön pyyntö ja toivomukset *Fiat misericordia tua super nos quemadmodum speravimus in te. In te, domine speravi. Jo Baltasar Resi (1525) on saksantanut ne muotoon Zeig uns deine barmherzigkeit. Wie unser hoffnung zu dir steht. Auff dich hoffen wir lieber Herr*, jollaisena ne ovat säilyneet meidän päiviimme saakka. Ruotsinnos käyttää tässä kohdassa anaforista viittausta *Betee oss nodh i alla stund. Thet önskiom wij af hiertans grund. All wår tillflycht står nw till tigh*. Agricola on tukeutunut latinan ja saksan prepositiorakenteisiin ja suomentanut ne postpositioilla *Sinun laupius olcon meiden pällem herra nijnquin mö sinun tyghes* [vrt. 'zu dir'] *toijuomma*. Mutta sitten kolmas prepositiorakenne onkin suomentunut inessiivillä: *Sinuun mö herra turuame*. Finno, jonka suorasanaainen käännös on mukaeltu Agricolan tekstistä, suomentaa säkeet: *Sinun laupiudhes olcon meidhän pälläm HERra nijnquin me sinun päälläs toiuom. Sinun HErra me turuamme*. Riimiteltyinä Finnon suomennos on hieman erilainen: *Tulkon päälläm pyhä armos. Sijnä olem me aina toiuos. Sun päälläs Herra mös luotam*. Vaikuttaa siltä, että kaikissa näissäkin suomennoksissa saksan interferenssi (*auf* ja *zu*) on ollut vahvempi kuin latinan (*in*), kun suomentajat ovat päätyneet postpositioon *pääl-* eivätkä latinan pohjalta inessiivirakenteeseen, kuten myöhemmät, interferenssin hävittäneet suomentajat, esim. Lönnrot 1872 (*Sinuhun luotam yksinään*), ovat tehneet. Nykyvirsikirjaan (VK 1986: 321) Stenbäckin suomennoksen pohjalta tehty versio on jo varsin kaukana lähtötekstistä: *Sinuun me turvaamme, kansaasi armahda. Ainoa toivomme on, Herra, sinussa*.

4.1.3 Futuuri

Futuuri on aikamuoto, joka latinassa ilmaistaan morfologisesti verbin päätteellä ja germaanisissa kielissä apuverbillä (esim. saksan *werden*, nykyruotsin *skall*). Suomessa ei futuuria ole, joten sen ilmaisemiseksi joudutaan käyttämään toisenlaisia, transferenssiksi luokiteltavia rakenteita. Tästä syystä usein verbeillä *tulla* tai *pitää* ilmaistaan usein myös tulevaisuuteen viittaavaa toimintaa erityisesti juhlallisessa tai arkaistisessa kielenkäytössä (vrt. esim. Itkonen 1988: 82). Tässä palaamme kohdan 4.1.1 esimerkkiin. Latinan futuuri *Judex crederis esse venturus* on käännetty verbi-muodolla ruotsiksi *Tw warder allt thet dömande*, ja verbillä se on ilmaistu myös 1500-luvun suomennöksissä *Ja sine toijuotan tuleuaxi domarixi* (Agricola 1544), *Sinä mös vscotan tuleuan ydhexi duomarixi* (Finno 1583, suorasanainen) ja *Sä vscotan mös tuleuan Caick ihmiset domitzeuan*. (Finno 1583, riimitetty.) Suomen *tulla*-verbin polyseemisuuden vuoksi tosin myös ”ei-futuuriin” ja siten interferenssin poissulkeva tulkinta on mahdollinen. Futuuria kuitenkin puoltavat uudelleenäännöksissä käytetyt leksikaaliset keinot, adverbit *kerran* (VK 1938: 394; VK 1986: 320), *viimein* (VK 1938: 395; VK 1986: 321) ja adverbialilauseke *viimein päivän lopulla* (Lönnrot 1872). Saksannöksissä on kautta linjan käytetty adverbia *zukünftig*.

4.2 Leksikaalis-semanttinen analyysi

Interferenssin (ja transferenssin) kannalta yleisiä sanastollisia ilmiöitä ovat lähtökielestä suoraan käännetyt lainat, käännöslainat (esim. metaforat), mahdolliset lainasanat ja fraseologialainat. *Käännöslainoilla* tarkoitetaan lähtökielisen yksikön (esim. yhdyssana) sanasanaista kääntämistä kohdekieleen, *lainasanoilla* taas lähtökielestä sellaisinaan lainattuja, mutta kohdekielen systeemiin mukautettuja kielellisiä yksiköitä (Bußmann 1983: 292).

Sanaston interferenssiä analysoitaessa tulee kiinnostavasti mukaan myös riittäminen, joka on germaanisten kielten rakenteen ansiosta huomattavasti helpompaa kuin suomessa. Finno turvautuikin riimeissään länsimurteille tyypillisiin loppuheittoihin, esimerkkinä mainittakoon *Te Deum* -virren 3. säkeistössä säkeet 7 ja 8: *Sä istut Isän oickeal Suurel woimal ia cunnial*. Loppuheittoja ja muita lyhenteitä alettiin järjestelmällisesti poistaa 1800-luvulla länsimurteellisuuksina. (vrt. Niemi 1954: 10–11 tai Helin 2010.) Lopullisesti ne karsittiin vasta uusimmasta suomalaisesta virsikirjasta. (Virsikirjauudistuksen periaatteet 1976: 19.)

4.2.1 Suorat käännökset ja käännöslainat

Ambrosiuksen kiitosvirren ensimmäisen säkeistön kolmannen säkeen *te aeternum patrem omnis terra veneratur* ’koko maailman’ on Baltasar Resi saksantanut muotoon *die Welt weit und breit* ja Luther *der Weltkreis weit und breit*, joista Baltasar Resin muotoilu esiintyy vielä nykyisissäkin saksannöksissä ja 1500-luvun ruotsinnöksessakin muodossa *werlden wijdt och breedt*. Agricola puolestaan on kääntänyt suoraan *caiki maailma*, samoin Finno *caicki mailma* ja *caick mailma*. Lönnrot lienee nähnyt tässä interferenssiä ja muuttanut sen muotoon *maanpiiri*, joka esiintyy myös VK 1986:n virsissä, toisessa yhteen, toisessa erikseen kirjoitettuna.

Saman säkeistön 4. ja 5. säkeen henkivaltojen luettelon [*tibi*] *omnes angeli*, [*tibi*] *coeli et universae potestates* ('enkelit, taivaan ja maailmankaikkeuden vallat') saksantajat ovat kautta linjan kääntäneet muotoon *All Engel und Himmelsheer* ('enkelit ja taivaan vallat/sotajoukot'), samoin ruotsintaja, joka on selvästi ottanut Lutherin saksannoksesta mallia: *Kvar Engell och himmelshär*. Agricola on sen sijaan mennyt alkulähteille ja kääntänyt suoraan latinasta: *caiki engelit taijuat ja caikinaiset wallat*, jonka Finno on toistanut suorasanaaisessa versiossaan. Riimitetyssä Finno noudattaa saksalaista versiota: *Engelit ja taiuan woimat*. Lönnrot on tehnyt taivaan valloista enkelien apposition: *Enkelit, vallat taivahan*, ja VK 1938 riimitää juhlavasti: *Soi sulle taivaan kanteleet, ja juhlii enkeljoukkueet* (394). Virsi 395 lyhentää saman muotoon *vallat taivahan*. Uusin virsikirja tekee enkeleistä *taivaan sankareita* (VK 1986: 320) ja korvaa taivaan vallat fraasilla *vallat korkeat* (VK 1986: 321).

Varhaiset suomalaiset kääntäjät Agricola ja Finno ovat käyttäneet suomennosta *perikunta* eli 'perilliset' 4. säkeistön säkeen *et benedic haereditati tuae* termistä *haereditati*, joka merkitsee 'perintöosaa, perilliselle tulevaa osaa'. *Perikuntaa* voinee pitää käännöslainana (vrt. saksan *Erbteil*, 'perintöosa'), joskin tässä voidaan puhua käännösvirheen kautta syntyneestä transferenssistä, sillä *perikunta* on säilynyt vielä vuoden 1938 virressä 395. Tosin Lönnrotin tekstiin perustuvassa versiossa *perikunta* on korvattu muodolla *lapsias* (VK 1938: 394).

Kuten Häkkinen (2011: 902) toteaa, verbin *periä* johdos *perintö* esiintyy ensimmäisen kerran herra Martin maanlain suomennoksessa noin vuonna 1570, joten Agricolan "puolustuksena" voi pitää, ettei hän tuntenut vielä yhdyssanaa *perintöosa*. Sitä vastoin voidaan ihmetellä, miksi harhaanjohtava käännös on jäänyt transferenssiksi ja poistettu vasta virsikirjasta 1986, ja silloinkin vain virrestä 321, jossa implisiittinen merkitys vastaa lähtötekstin sanamuotoa. Vuoden 1986 virressä 320 puhutaan *luomakunnasta*, virressä 321 *valituista*. Uusimmassa raamatunkäännöksessä 1992 latinan *haereditati* on suomennettu *perintöosaksi*,² ei *perikunnaksi*.

Termihämmennys herättää jopa uskonopillisia kysymyksiä. Kristuksen *perintöosa* ovat hänen *valittunsa* maan päällä, jotka hän saa omikseen, kun taas Kristuksen *perikunta* on perimässä jotain, saamassa jotain itselleen ylhäältä. Eikä *perikuntaa* ole, ennen kuin perittävä on kuollut! Tämä jopa sotii kristinopin perusteita, elävää, taivaaseen noussutta Kristusta vastaan.

Saksassa *dein Erbteil* on ollut pysyvä termivalinta, ja vanha ruotsalainen käännös on valinnut yläkäsitteen, *folcket titt*, joka vastaa kollektiivista *perintöosaa* ja *valittuja* pikemminkin kuin *perikuntaa*.

4.2.2 Lainasanat ja merkityslainat

Sotajoukkojen Jumala, *dominus deus sabaoth*, on säilynyt lainasanana kaikissa käännöksissä, vain kirjoitusasu vaihtelee Baltasar Resin *Sebaothista* muiden saksannosten *Zebaothiin*. Agricolan suomennoksessa on latinan muoto *Sabaoth*, Finnolla *Zebaoth* ja myöhemmillä suomentajilla kaikilla suomen kirjoitusasun mukainen *Sebaoth*. Sen kohdalla voidaan siis puhua transferenssistä.

Mitä merkityslainoihin tulee, toisen säkeistön (vrt. kohta 4.1.1) *Te per orbem terrarum sancta confitetur ecclesia* ('kirkko') on saksannettu muotoon *die ganze werte Christenheit* ja samoin ruotsinnettu *och then werdiga Christenheet* eli yläkäsitteeksi *kristikunta*. Sen sijaan katolisen kirkon uskontunnustuksessa käytetään latinaan pohjautuvaa käänösvastinetta *an der heiligen katholischen Kirche* (vrt. suomen *pyhän yhteisen seurakunnan*) ja nykyenglannissakin käytetään kristityistä useimmiten kollektiivitermiä *church*, joka on latinan *ecclesian* suora merkitysvastine.³ Suomeksi on Agricolan ajoista saakka käytetty *kirkon* rinnakkaiskäsitteenä *seuracundaa* (Finno, suorasanainen; VK 1938: 395; VK 1986: 320) tai yläkäsitteenä, *chresticundaa* (Finno, riimitetty; Lönnrot 1872; VK 1938: 394; VK 1986: 320).

4.2.3 Metaforat ja kielikuvat

Otan vielä lopuksi pari esimerkkiä leksikaalisesta interferenssistä, joka on säilynyt nykyaikaan asti uskonnollisessa kielenkäytössä. Muutoksia on kuitenkin kielen tasolla siinä määrin, ettei voi puhua varsinaisesta transferenssistä. Ensimmäinen esimerkki on 2. säkeistön säe *te... patrem immensae maiestatis* ('sinua, suunnattoman majesteettista isää'), jonka Baltasar Resi (1525) on saksantanut muotoon *Gott Vater im höchsten Thron*. Tämä 'valtaistuin' on jäänyt pysyväksi metaforaksi myöhempiinkin saksankielisiin versioihin samoin kuin 1500-luvun ruotsinnokseen: *Gudh fadher j thijn stooll*. Agricola on kääntänyt suoraan latinasta välttämättä saksannoksen interferenssin eli *valtaistuimen*: [tunnusta sinun] *isexi ylenpaldisesa wallas*. Tätä noudattaa taas kerran Finno suorasanaisessa versiossaan: *Isäxi ylön paldisesa wallasa*, mutta riittää kuitenkin muotoon *Isäxi caickiwaldiax* [ja poicas mailman haltiax]. Samalla tiellä oli myös Lönnrot (1872), joka suomensi säkeen muotoon *Isäksi Kaikkivaltiaaks*. Samaa jatkaa vuoden 1938 virsi 394, joskin uusimmassa (VK 1986: 320) sen tilalle on tullut *Isä, taivaan valtias*. Näiden kummankin virren rinnakkaisversioon on otettu adjektiivinen *iankaikkinen* (VK 1938: 395; VK 1986: 321), mutta sitä ei liitetäkään Isään vaan Poikaan!

Kiinnostava kielikuva on 3. säkeistön toteamus Kristuksesta: *tu ad liberandum suscepisti hominem nec horruisti virginis uterum* ('tulit omasta vapaasta tahdostasi ihmiseksi neitsyen kohdusta'). Baltasar Resi on riittänyt: *Der Jungfraw leib nicht hast verschmecht zur lösen das menschlich geschlecht*, mutta jostakin syystä Luther (1529) on halunnut sivuuttaa *neitsyen kohdun* kiertoilmauksella ja runoillut: *Du nahmest an, der Welt zu gut', Gleich Menschenkindern, Fleisch und Blut* ('maailman hyväksi otit ihmislapsen muodon, olit lihaa ja verta'). Tässä kohdin Luther ei kuitenkaan saanut vastakaikua tai seuraajia, sillä nykysaksalaisissa virsissä on palattu latinasta tehtyyn käänökseen: *der Jungfrau Leib nicht hast verschmäht, zu erlösen das menschlich Geschlecht*. Agricola käänsi latinasta: *Eij sine wierojnut neityden cocto miehus ottaden wapataxes Inhimisten suku*, ja Finno vielä korostaa: *Edh sinä wieronut neidzön coctu miehutta ottadhes wapataxes Inhimisten sikiäit*. Hän riittää: *ihmisen lunastoxen tädhen Edh wieron coctua neidzten*. Neitseestä syntyminen on säilytetty uudemmissa suomenkielissä virsikirjoissa lukuun ottamatta vuoden 1938 virttä 394, jossa mainitaan vain *ihmiseksi syntyen*. Virren 395 tekstissä *kohdusta neitsehen* on ollut vielä 1938, mutta sekin on muutettu vuoden 1986 virressä 321 muotoon *neitseestä syntynyt*.

5 Lopuksi

Vanhojen virsien ja niiden käännösten tutkiminen on kiehtova aikamatka eurooppalaisen kulttuurin muutoksiin viimeisten vuosisatojen aikana (vrt. Greule 1999). Suomen kieli on muiden mukana saanut kielen kaikkiin tasoihin vaikutteita eurooppalaisista kielistä, erityisesti latinasta, saksasta ja ruotsista, joita tässäkin tutkimuksessa on ollut mukana. Saksan eri variaatioita on ollut kirjoitetussa muodossa joitakin satoja vuosia ennen suomen kirjakielen syntymistä, eikä siis ole ihme, että saksankielisiin virsisäkeistöihin on tehty vuosien saatossa vain ortografisia muutoksia (Helin 2012). Myös ruotsin kirjoitusasu on muuttunut, ja siinä on sekä morfologisia, syntaktisia että leksikaalisia muutoksia jo huomattavasti enemmän kuin saksalaisissa virsisäkeistöissä. Interferenssiä ruotsinkielisessä virressä saksaan verrattuna esiintyi tässä analyysissä mukana olleessa 1500-luvun virressä, mutta transferenssiin tämä tutkimus ei voi ottaa kantaa, koska virren uusia ruotsinkielisiä versioita siinä ei ollut mukana.

Suomi on kuitenkin muuttunut selvästi eniten. Tämän yhdenkin virren eri suomennosten analyysi havainnollistaa, miten suuri osa suomen kieleen alkuvaiheessa sisällyneistä vanhoista interferensseistä, esimerkiksi artikkeleiden ja prepositioiden vastineet, on matkan varrella poistettu. Transferensseiksi on jäänyt lähinnä kristinoppiin kuuluvia nimiä kuten *Sebaot* (ks. 4.2.2) ja vanhahtava *tulla*-verbin käyttö futuuria osoittamassa (ks. 4.1.3).

Kuten alussa mainitsin, tämä *Te deum laudamus* -analyysini kuuluu osana laajaan tutkimusprojektiin, jossa Jaakko Finnon virsisuomennoksia käsitellään useasta eri näkökulmasta. Olen tutkinut, näkyvätkö individualismi ja egoismi tai yhteiskunnalliset muutokset eri aikojen virsikäännöksissä, miten suurta osaa murteet näissä teksteissä näyttävät ja voidaanko nykykäännöstieteen teorioita soveltaa jo näihin vanhoihin suomennoksiin.

Tutkimusaineisto

Agricolan rucouskirja 1544. Vanhan kirjasuomen korpus. Kotimaisten kielten keskus. Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agricola_coll_rdf.xml [viitattu 2.4.2012].

EKG = *Evangelisches Kirchengesangbuch* 1981. Ausgabe für die Evangelisch-Lutherischen Kirchen Niedersachsens. Hannover/Göttingen.

Evangelisches Gesangbuch 1994. Ausgabe für die Evangelisch-Lutherischen Kirchen in Niedersachsen und für die Bremische Evangelische Kirche. Hannover/Göttingen.

Evangelisch-Lutherisches Gesangbuch für Kirche, Schule und Haus 1892. Achte Auflage. Riga & Mitau: Verlag von W.J. Häcker.

Eyn Enchiridion 1525 = Ameln, Konrad 1983. Das Erfurter Enchiridion: gedruckt in der Permentergassen zum Ferbefass 1524 und der Ergänzungsdruck Etliche Christliche Gesenge und Psalmen, wilche vor bey dem Enchiridion nicht gewest synd (Erfurt) 1525. Faksimiledruck. Kassel/Basel/London: Bärenreiter.

Hallio, Kustaa 1936. *Suomalaisen virsikirjan virret. Alkuperä ja kehitys*. Helsinki: SKS.

Jaakko Finnon virsikirja 1583. Vanhan kirjasuomen korpus. Kotimaisten kielten keskus. Saatavissa: http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/virret/finno_rdf.xml [viitattu 2.4.2012].

Lempiäinen, Pentti (toim.) 1988. *Jaakko Finnon virsikirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 463. Helsinki: SKS.

VK 1938 = *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja 1938*. Virsikirjakomitea 1937. Pieksämäki: Suomen kirkon sisälähetysseura.

VK 1986 = *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja 1986*. Porvoo/Helsinki/Juva: WSOY.

Kirjallisuuslähteet

Bußmann, Hadumod 1983. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

Enell-Nilsson, Mona 2008. *"In einer Birke an der Szene sitzt ein kleiner Junge [...]": schwedisch-deutsche falsche Freunde als ein Phänomen interindividueller und individueller Wortschätze*. Acta Wasaensia, Sprachwissenschaft, Germanistik; 35. Vaasa: Vaasan yliopisto.

Greule, Albrecht 1999. So sie's nicht verstehen, so sollten sie's nicht singen? Über den Beitrag der Sprachwissenschaft zur Kirchenliedforschung. Teoksessa: Kurzke, Hermann & Hermann Uhlein (toim.) 1999. *Kirchenlied interdisziplinär. Hymnologische Beiträge aus Germanistik, Theologie und Musikwissenschaft*. Frankfurt am Main usw.: Peter Lang Verlag, 47–64.

Helin, Irmeli 2008. Ein feste Burg ist unser – oder mein – Gott. Neuübersetzungen alter Kirchengesänge als Spiegel des Weltbildes. *Neuphilologische Mitteilungen* 109:1, 71–82.

Helin, Irmeli 2009. Lob und Gesang im Dialekt. Dialekt in alten und neuen Kirchenliedern und ihren Übersetzungen. Teoksessa: Nadiani, Giovanni, Giorgio Michela Marrano & Chris Rundle (toim.) *The Translation of Dialects in Multimedia*. inTRAlinea Special Issue. Saatavissa: http://www.intralinea.org/specials/article/Lob_und_Gesang_im_Dialekt [viitattu 5.9.2012].

Helin, Irmeli 2010. Dokumentierte Sprachpolitik und Sprachplanung für alte deutsche Kirchenlieder und ihre finnischen Neuübersetzungen. Teoksessa: Haßler, Gerda & Angelika Rüter (toim.) *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft*, 20.2. Münster: Nodus Publikationen, 239–248.

Helin, Irmeli 2012. Interferenz und Transferenz in alten finnischen Übersetzungen deutscher Kirchenlieder. Teoksessa: Keinistö, Kari, Dagmar Wagner, Mia Raitaniemi & Tuomo Fonsén (toim.) *Herausforderung Sprache und Kultur. Festschrift für Matti Luukkainen zum 75. Geburtstag*. Memoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXXXV, 247–259.

Häkkinen, Kaisa 2011. *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. 5. painos. Helsinki: WSOYpro Oy.

Itkonen, Terho 1988. *Kieliopas*. Neljäs, tarkistettu painos. Helsinki: Kirjayhtymä.

Jenny, Markus 1985. *Luthers geistliche Lieder und Kirchengesänge*. Vollständige Neuedition in Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe, bearb. von Markus Jenny. Köln/Wien: Böhlau.

Luukkainen, Matti 1982. *Untersuchungen zur morphematischen Transferenz im Frühdeutschen dargestellt an den Tegernseer Vergilglossen. Ein Beitrag zur Transferenzlexikologie*. Annales Academiae scientiarum Fennicae, Dissertationes humanarum litterarum 32. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

Niemi, Hilja 1954. *Suomalaisen virsikirjan uudistaminen vuoden 1886 viralliseksi virsikirjaksi*. Ns. Lönnrotin virsikirjakomitean osuus. Tampere: Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö.

Virsikirjauudistuksen periaatteet. 1976. XXI Varsinaisen kirkolliskokouksen asettaman virsikirjakomitean osamietintö. Helsinki: T. A. Sahalan Kirjapaino Oy.

Väinölä, Tauno 2008. *Virsikirjamme virret*. Helsinki: Kirjapaja.

Ylinen-Rauscher, Sylvia 2012. Falsche Freunde des Übersetzers und Dolmetschers als potenzielle Fehlerquelle im Sprachenpaar Finnisch-Deutsch. Pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto, saksan kieli, saksan kääntäminen ja tulkkaus.

¹ EKG:ssa *Te Deum laudamus* -virren nimi on lyhennetty muotoon *Das Tedeum* eli appositionrakenteesta *Te Deum* on muodostettu yhdyssana, jonka perusosa on 'Jumala' ja määriteosa 'sinua', ja tämä yhdyssana on määritetty neutriksi *das Tedeum* (vrt. *das Lied*).

² Esim. 4 Moos. 36:1–13.

³ Olen törmännyt tähän säännöllisesti suomentaessani englanninkielistä kristillistä kirjallisuutta.